
LITERATUUR EN FILM BESPREKING

Een moeilijke jeugd. De zoektocht van Anita Leeser

Het pauperparadijs. Een familiegeschiedenis

Ivonne van der Padt

Fauwe, Loes de (2008) *Een moeilijke jeugd. De zoektocht van Anita Leeser, Kinderrechter*. Amsterdam: Bert Bakker. Aantal pagina's 342.
ISBN-13: 9789035133525. prijs: € 19,95

Jansen, Suzanna (2008) *Het pauperparadijs. Een familiegeschiedenis*. Amsterdam: Balans. Aantal pagina's 255, dertiende druk. ISBN: 9789050188210. prijs: € 17,95

Beide boeken geven voedsel aan de gedachte dat familiegeschiedenissen onherroepelijk invloed hebben op personen. Ze zijn van de hand van journalisten en opgetekend vanuit nieuwsgierigheid en interesse. De een persoonlijk (Jansen), de ander in opdracht van (De Fauwe).

Een moeilijke jeugd

De nieuwe Wet op de Jeugdzorg in 1995 beperkte de rol van de kinderrechter aanmerkelijk (voorheen legde de rechter een maatregel op en zag tevens toe op de uitvoering: de voogdij-instelling, pupillen en/of de ouders kwamen regelmatig langs om verslag te doen van de stand van zaken). Na 1995 verschoof het toezicht op de uitvoering van de beslissing van de kinderrechter naar de uitvoerende instanties BJZ (de voogdij-instellingen waren inmiddels opgegaan in de Bureaus's Jeugdzorg). "De bufferfunctie van de kinderrechter, als partij tussen ouders en gezinsvoogdij-instelling, is daarmee vervallen. Vroeger konden ouders, of kinderen, bij de kinderrechter verhaal halen als ze het niet eens waren met de gezinsvoogd. En die voogden konden in contacten met gezinnen de kinderrechter gebruiken als zwartepiet. Dat drukmiddel is er niet meer. Ik denk ook dat door de beperkte bemoeienis veel betrokkenheid is verdwenen" (De Fauwe, 2008: 28).

Op verzoek van oud kinderrechter Anita Leeser beschreef Parool journaliste Loes de Fauwe een aantal levensverhalen van oud-pupillen. Via dossiers werden de namen en geschiedenissen nagegaan en kwam contact tot stand. Zowel Loes de Fauwe als Anita Leeser concluderen dat kennis van deze verhalen van belang is. Het 'aanpakken' van probleemjongeren via plaatsing in internaten pakt niet altijd even goed uit. Het ontbreken van een vaste vertrouwenspersoon, in die vaak emotioneel indrukwekkende periode, breekt velen ook in hun volwassenheid op. Het zijn vertegenwoordigers van verschillende instanties waar kinderen met 'een moeilijke jeugd' in dergelijke situaties mee te maken kunnen krijgen. Die vertegenwoordigers maken 'onrustbarend veel fouten' en dat is dan ook de reden dat Anita Leeser (helaas pas na haar pensionering) verzuchtte dat voor aanvaarding van het ambt van kinderrechter, gesprekken met oud-pupillen gevoerd zouden moeten worden. Leeser bekleedde het ambt van kinderrechter van 1981- 2000.

Schijnbaar willekeurig gekozen kinderen uit de kaartenbak worden opgezocht. Schijnbaar, want de keuze is niet helemaal willekeurig: ze hebben allen op de een of andere manier een enorme indruk achtergelaten op mevrouw Leeser. De verhalen die later beschreven worden spreken daar ook van. Ze zijn waarschijnlijk bekend bij veel collegae die in de jeugd-ggz werken. Mogelijk kennen we ze persoonlijk omdat we er zelf mee te maken hebben gehad. Of we kennen ze via de levensgeschiedenis van cliënten, die op volwassen leeftijd vanwege die last uit het verleden, psychiatrische klachten hebben ontwikkeld.

Het eerste verhaal dat wordt nageplozen gaat over Bron van Schoonheid die in maart 1994 werd geboren en waarvoor op 1 november van datzelfde jaar een OTS werd uitgesproken. Een meisje dat na een zeer gecompliceerde bevalling ter wereld kwam en weinig overlevingskansen had, zo was de Koerdische ouders verteld. De moeder van Bron had zelf ook allerlei problemen waaronder smetvrees. Verder bleek ze een vrouw met traditionele opvattingen, ze had angst dat haar misvormde (dwerggroei) dochter haar gezonde oudere kind zou besmetten. Moeder wilde niets met haar dochter te maken hebben (die ondanks alle voorspellingen toch in leven bleef). Vader daarentegen was trouw aan zijn kind en deed wat hij kon waardoor het kind uiteindelijk naar huis mocht hoewel men twijfelde over de thuisplaatsing van dit gehandicapte meisje. Dat bleek terecht, ze werd mishandeld (door moeder) en belandde in een pleeggezin. Vader werd intensief betrokken en kwam samen met zijn zoontje 1x per maand bij Bron op bezoek. "Voor hem had ik veel respect", vertelde Leeser "met de moeder kon je geen kant op". Als Leeser Bron opzoekt in het kader van dit boek is ze 12 en gaat het naar omstandigheden redelijk. Het eerste jaar van haar leven heeft enorme sporen nagelaten. Dat vader (die haar nog steeds maar 1 x per maand mag bezoeken) aan haar blijft trekken zou niet goed zijn voor de binding met de pleegouders. Het is onbegrijpelijk dat Leeser (zelf moeder van twee kinderen) verzucht dat vader niet moet blijven vechten maar moet loslaten. Onbegrijpelijk dat ze concludeert dat hij zich totaal niet kan inleven in zijn dochter en in de pleegouders, het 'goed bedoelt' maar niet luistert. Ze zegt ook dat ze nog steeds respect voor hem heeft maar zich niet kan voorstellen dat iemand twaalf jaar lang zo blijft vechten. Dat hij niet te overtuigen valt. Dat een kinderrechtter dat niet snapt, vind ik onbegrijpelijk.

De portretten zijn aangrijpend en vaak triest omdat het systeem dat bij ons jeugdhulpverlening heet vaak zo bevangen is door machteloosheid. Hoewel er niet altijd aan te ontkomen valt zou een systeem dat meer uitgaat van opname voorkomende strategieën, en een meer wijkgerichte multidisciplinaire aanpak misschien te verkiezen zijn.

Het Pauperparadijs

Amsterdam Noord een splinternieuwe wijk, net een dorp, waar gezinnen een vochtige eenkamerwoning in de binnenstad hadden vervuild voor een rijtjeshuis. Niet zo maar... Armoede, liefdadigheid en paternalisme. Het lijkt zo lang geleden maar er is nog steeds een generatie in leven die de schaamte van het verleden met zich meedraagt. Suzanna Jansen beschrijft hoe het haar familie (vijf generaties) van 1785 tot op heden is vergaan. Die geschiedenis komt moeizaam boven tafel. Haar moeder die ruim tachtig is wil er niet zoveel over kwijt. Herinneringen waar Elizabeth Dingemans (moeder Suzanna Jansen) wel over wilde praten gingen bijvoorbeeld over het bezoek aan opoe Helena Keijzer-Gijben in de Jordaan waar ze een voorkamer met alkoof huurde. De achterkamer werd door ene juffrouw gehuurd. Die mocht natuurlijk geen overlast hebben van het gezin, anders zou ze de huur opzeggen. Opoe, zo ging het verhaal, had het zwaar gehad in het leven: 'getekend door een groot ongeluk'. Ze (zelf protestant) was verliefd geworden op een katholieke jongen, en dat had in die tijd tot gevolg dat je verstoten en onterfd kon worden door je familie. Dat lot had opoe getroffen.

Maar in vergelijking met de andere familieleden, viel dit nog mee. Familiegeheimen en levensmissies een juweeltje als het gaat om de invloed van de context op gezinssystemen te begrijpen.

Tobias Braxhoofden (1785) is beroepsmilitair, protestants en raakt geblesseerd. Hij krijgt een baan (1828) als toezichthouder in Veenhuizen waar een kolonie, gesticht of asiel gevestigd was voor de armen: Frederiksoord. Van de twee groepen armen die Nederland rijk was: 'de zedelijk goeden' maar pechvogels en de 'ledigbrassers' in voddend gelulde mensen die bedelend en zwerfend in hun bestaan probeerden te voorzien, zouden alleen de fatsoenlijken welkom zijn geweest. Die vlieger ging niet op en buiten de wezen werden er ook bedelaarshuisgezinnen en bedelaars opgenomen (vrijwillig of onder dwang), invaliden en arbeidsongeschikten. Het gezin Braxhoofden nam haar intrek in een eigen vertrek in het Derde Gesticht aan de goede kant van de lijn bij de andere toezichthouders.

Aan de andere kant was het minder goed toeven. Echtparen werden uit elkaar gehaald en kinderen werden gescheiden van hun ouders. Dit alles met het argument dat de kansloze uitgestotenen opgevoed moesten worden om een zelfstandig bestaan te kunnen leiden. Het eten was schraal, de huisvesting niet al te best en hygiëne was ver te zoeken. Hoewel de sterfte minder hoog was in vergelijking met inrichtingen elders in het land, overleden velen een vroegtijdige dood, waaronder veel kinderen. Ook de familie Braxhoofden ontkwam niet aan dat lot. Cato, de oudste, geboren in 1814 in Delft, hielp haar moeder zo goed als ze kon bij de verzorging maar ook het overlijden van weer een broertje of zusje. In 1835 trouwde Cato met Teunis Gijben, een arbeider in de kolonie. Hoewel hij tot de groepering 'betere kolonist' behoorde, betekende het huwelijk toch een degradatie. Het maakte uit of je kolonist of veteraan was. Niet alleen stond je lager in aanzien, je kansen buiten de kolonie waren zeer beperkt. Dat had alles te maken met de reputatie van de kolonie en dus ook haar inwoners: uitschot was het, niet meer en niet minder. Dit lot viel nu ook Cato ten deel: zij was immers gehuwd met een kolonist 'een gevallene'. Dat was nog niet alles, Teunis was ook nog katholiek! Een minderheidsgroepering in die tijd en al helemaal in het Drentse, daar was men protestants (94%). De zoektocht van Suzanna Janssen bracht later aan het licht dat Cato's moeder ook katholiek moet zijn geweest. Cato 'moest' trouwen, vier maanden na haar huwelijk beviel ze van een zoon. Tot hun vertrek, vijf jaar later, woonden ze in bij de ouders van Teunis. Het echtpaar probeerde aan de rand van Assen een eigen bestaan op te bouwen met hun inmiddels twee kinderen. Als dat binnen een jaar niet was gelukt, dan konden ze nog terug keren naar de kolonie waar ondertussen ruim 9000 mensen verbleven. Om een dergelijke terugtocht zoveel mogelijk te belemmeren werd het onderscheid tussen fatsoenlijke kolonisten en landlopers en zwerfers met een strafblad, afgeschaft. De smet, het stigma dat inwoners van de kolonie sowieso al hadden, werd daarmee nog groter en afschrikwekkender. Een leven buiten de kolonie was echter voor velen niet weggelegd. Cato en Teunis keerden op de laatste dag voor het verstrijken van de datum met hun drie kinderen, terug naar het derde Gesticht. In 1844 overleed Teunis op 44 jarige leeftijd. Cato stond voor de taak om alleen zes kinderen groot te brengen.

Het was en bleef armoe troef. Zowel in de ogen van de iets meer welvarende bevolking als gezagsdragers was armoede toch vooral een lot dat mensen over zichzelf afriepen. Ze konden immers de fles (alcohol) niet laten staan, pasten niet voldoende op als ze in het huwelijk traden, waren onvoldoende spaarzaam en tot slot de enige reden die misschien buiten henzelf gezocht kon worden: gebrek aan werk. Desondanks werden de eerste aarzelende stappen naar de verzorgingsstaat gezet: De Armenwet van 1854. Als burgers niet meer terecht konden bij liefdadigheidsinstellingen of de kerk dan zou de staat, weliswaar onder uitoefening van politiezorg, een gunst verlenen en haar verantwoordelijkheid nemen.

Tegelijkertijd veranderde de kolonie in een Rijkswerkinrichting en kwam in beheer van het Ministerie van Justitie. De sanctie op landloperij en bedelarij was een retourtje (onder andere) Veenhuizen: een straffenrichting voor landlopers. Cato vertrok (1861) naar Amsterdam en probeerde daar een bestaan op te bouwen. De smet, het stigma en de schande van Veenhuizen hing om haar heen. Zij drukte haar kinderen op het hart nooit of te nimmer vermelden dat ze uit Veenhuizen kwamen. De mythe van het gemengde huwelijk, verstoten worden en daardoor een erfenis mislopen, stamt volgens Janssen uit die tijd. Opoe Helena, dochter van Cato, heeft zich blijkbaar goed aan haar opdracht gehouden. Dat was echter niet eenvoudig want ook in Amsterdam was het moeilijk om het hoofd boven water te houden. Ze trok eerst bij haar zuster in en verhuisde vervolgens van de ene goedkope kamer in de Jordaan naar de andere. Zodra de kinderen er de leeftijd voor hadden, vertrokken ze naar een dienstje. Zo ook Helena de jongste dochter (1856) die later in het huwelijk trad met schoenmaker Harmen Keijzer. Een huwelijk zonder voorspoed, erger nog: de schande van Veenhuizen trof de familie wederom. Harmen bleek onrustig en vertrok regelmatig zonder iets te laten weten. Hij werd dan opgepakt volgens de regel der wet voor landloperij en kon proberen zijn leven te beteren in Veenhuizen. Als mannen als Harmen het zwerven moe waren of als de winter voor de deur stond, togen zij naar Utrecht of Den Bosch. Daar werden ze zeker opgepakt door een veldwachter en heengezonden naar Veenhuizen.

Ondertussen moest Helena van armoede aankloppen bij de bedeling omdat kerkelijke instanties haar niet meer konden helpen. Omdat zij zo'n keurige huisvrouw was kon zij op een tegemoetkoming rekenen. Toen er geen kinderen meer in huis waren kon zij weer uit werken gaan en haar eigen kost verdienen. Harmen kwam regelmatig terug en overleed uiteindelijk op 58-jarige leeftijd aan kanker. Alsof dat allemaal niet genoeg was belandde dochter Roza (gehuwd met Wouter Dingemans een man die, naar later bleek, graag aan de wandel ging en vooral, de drank niet kon laten staan) in Floradorp. Armoede en probleemgezinnen waren er ook in de twintiger jaren van de vorige eeuw nog in overvloed. De opinie over de oorzaken waren echter veranderd. Querido psychiater bij de GGD was er in die tijd van overtuigd dat de problemen voortkwamen uit maatschappelijke misstanden. Daar moest dan ook de oplossing vandaan komen: de woonschool. Over het IJ werden drie dorpen gebouwd: Asterdorp huizen voor 'ontoelaatbaren' die onder dagelijks toezicht moesten leven van woonopzichteressen in een ommuurd dorp waarvan de poort om 22.00 uur dicht ging; Floradorp een wijk zonder dwang maar met extra toezicht en tot slot Tuindorp Oostzaan, fatsoenlijke mensen die weinig huur konden betalen. Woonde je in Asterdorp (schoolkinderen waren herkenbaar aan speciale kleiding) of Floradorp dan had je net zo'n smet en stigma als destijds de mensen uit Veenhuizen. De cirkel was rond toen Roza die aanvankelijk in Tuindorp woonde, moest verhuizen naar Floradorp (lagere huur) zodat ze haar dochter met de tram naar de MULO kon laten gaan. Uiteindelijk kon Roza het Floradorp ontvluchten en vond een andere woning in A'dam. Haar kinderen, waaronder Elizabeth Dingemans moeder van Suzanna Jansen, doorbraken het patroon, ontworstelden zich aan de smet die vier generaties lang aan een familie had gekleefd en waaraan bijna niet te ontsnappen viel.

Film in therapie

Gerrie Hendriks, SPV bij GGZ Buitenamstel / de Geestgronden

Verslag van het symposium georganiseerd door Cinementaal dat deze keer in het teken stond van film en therapie. Het symposium werd gehouden op 25 november 2008 in Enschede. www.cinementaal.nl¹⁾.

Het programma bestond uit twee voordrachten gericht op het gebruik van film in de behandeling van mensen met psychische problemen.

Tjeu van den Berk, [1938] theoloog, filmkenner en schrijver over theologie, filosofie en psychologie, heeft de methodiek van het filmgesprek ontwikkeld. Hij was de eerste spreker die een inleiding hield over het filmgesprek.

Het filmgesprek wordt geleid door iemand die de film goed kent en er zijn meerdere deelnemers. Bij het kijken naar een film verlagen wij ons bewustzijn en laten zo de beelden toe en verwachten dat onze zielenroerselen geprojecteerd worden op het doek. Hij vergelijkt het kijken naar een film met kijken naar kunst, wij nemen minder rationeel waar. Bij het kijken naar een film spelen intuïtie en irrationele strevingen een grote rol.

Van den Berk geeft aan dat het er bij het filmgesprek om gaat dat de persoonlijke betekenisvelden van de kijkers gerelateerd worden aan de inhoud van de film. Louter objectieve en subjectieve beschouwingen dienen vermeden te worden. Het gaat om de beleving van de kijker. Het filmgesprek bestaat uit 3 fasen:

Registreren en amplificeren

In de eerste fase van het filmgesprek worden de indrukken en gevoelens over de film spontaan weergegeven, er is geen goed of fout. Het gaat erom wat men heeft gezien. Vervolgens worden er vragen gesteld die amplificeren wat zoveel betekent als *uitvergroten*. Er wordt nader ingegaan op door de film opgeroepen gevoelens als ontroering, boosheid etc. In deze fase gaat het echter niet om de betekenis van een ervaringen, er wordt nog steeds geïnventariseerd

Collectiveren en informeren

In deze tweede fase ontstaat er meer een groepsgesprek waarbij duidelijk wordt om ervaringen gedragen worden door meerdere deelnemers. De film inhoud wordt hierbij als leidraad aangehouden en de gespreksleider kan sturen door scènes uit de film in te brengen en de filmtaal zoals geluid en cameravoering. Hierdoor collectiviert de groep maar levert iedereen zijn bijdrage en worden overeenkomsten en verschillen duidelijker. In deze fase kan het thema van de film worden aangeeroerd, maar het gaat meer nog om de persoonlijk ingebrachte thema's van de deelnemers. Er vanuit gaande dat de gespreksleider de film goed kent en achtergrondinformatie heeft kan hij/zij in deze fase de deelnemers *informeren* over de film. Het gaat hierbij niet om de mening van de gespreksleider. Uitnodigende vragen over de mogelijk betekenis van de regisseur kunnen hierbij helpen. De groep zal zich steeds sterker betrokken voelen bij het gesprek.

Interpreteren

In deze laatste fase van het filmgesprek gaat het om de beoordeling van de film waarbij wordt gediscussieerd en geargumenteed en de gespreksleider ervoor dient te waken dat het geen overloze discussie wordt. Om dit te voorkomen kan hij/zij thema's inbrengen.

Hoe een filmgesprek eindigt is onvoorspelbaar, het kan blijken dat bepaalde onderdelen van de film oppervlakkig bekeken zijn. Deze kunnen opnieuw bekeken worden en daarna kan er via fase één van het filmgesprek weer worden ingegaan op de fragmenten. Er is niet één antwoord mogelijk, belangrijk is dat de deelnemers in reëel contact zijn geweest met zichzelf en de beelden.

Het was een taai verhandeling van Tjeu van den Berk die veel concentratie vergde. Dit bleek niet door iedereen op te brengen, mijn beide buurvrouwen deden een dutje. Een filmgesprek zoals door Tjeu uiteengezet kan een inzichtgevende ervaring zijn maar zal niet gangbaar zijn in de dagelijkse praktijk van de deelnemers aan deze studiedag.

Gelukkig liet hij ons een paar prachtige fragmenten zien uit de film *Samsara* van Pan Nalin [2001] en mochten wij genieten van de ontroerende animatiefilm *Father and Daughter* van Michael Dudok de Wit [2000]. Deze film kreeg in 2001 de Oscar voor beste animatiefilm.

De tweede spreekster was *Justien van Lawick* [1950]. Zij is klinisch psycholoog/psychotherapeut, gezins- en relatietherapeut, opleider en supervisor van de NVRG.

In haar dagelijkse praktijk als partnerrelatietherapeut gebruikt zij dikwijls filmbeelden omdat via beelden anders wordt gecommuniceerd. Ze heeft een scala aan beelden en fragmenten in voorraad en gebruikt het als middel om mensen te confronteren met eigen gedrag, ander gedrag te laten zien en soms gewoon te laten ervaren waardoor men dichterbij emoties komt. Muziek en beelden raken meer dan woorden en stimuleren de verbeelding. Film is echt en niet echt en nodigt uit je te verplaatsen in de personages. Vaste denkbeelden en interpretaties worden hierdoor "losgerammeld". Men leeft zich in de ander in en dit stimuleert het mentaliseren.

Dit gaat niet zelden gepaard met een flinke dosis humor. Ze laat in haar dagelijkse praktijk als partnerrelatietherapeut filmfragmenten zien waarop met de echt)paren wordt gereflecteerd en ze geeft opdracht om samen naar een film te gaan die wordt nabesproken in de therapie.

Als voorbeeld zien we een gedeelte van de film *The story of the weeping camel* van Byambasuren Davaa en Luigi Falorni [2005]. De film speelt in de Mongoolse Gobiwoestijn en gaat over een herdersfamilie die kamelen fokt. Wij zien hoe de moeder na een traumatische bevalling het witte jong niet accepteert en weigert te voeden. De gemeenschap doet er alles aan om haar het jong te laten accepteren waarbij het belang van het kind boven dat van de moeder wordt gesteld.

Er zijn tal van films die de rollen van mannen en vrouwen laten zien. Hoe de rollen veranderen door de tijd, in de verschillende levensfasen of na een life-event. In dit verband was de registratie van een voorstelling van *Brigitte Kaandorp* het meest hilarisch en beeldend. Kaandorp schetst pijnlijk duidelijk hoe het krijgen van kinderen doorgaans vrouwen het meest belast.

In de film *The Hours* van Stephen Daldry [2002] spelen verschillende verhalen. Een verhaallijn laat de worsteling van Virginia Woolf met het leven zien. Wij zien hoe zij, maar met name haar echtgenoot moet leven met de angst voor haar dood, in dit geval door suicide.

Met behulp van *Bert en Ernie* werd ons nog "gespiegeld" hoe goed bedoeld maar verstikkend relaties kunnen zijn. Dit geeft aan dat het begrip film breed geïnterpreteerd kan worden als hulpmiddel bij therapie, van kinderprogramma's tot topfilms.

Justien gaf een levendige presentatie met veel herkenbare voorbeelden, mooie fragmenten en bruikbare tips voor de dagelijkse praktijk.

In de nabespreking werd het idee geopperd een databank van bruikbaar filmmateriaal aan te leggen voor hulpverleners. *Cinementaal* gaat deze mogelijkheid onderzoeken, hetgeen een mooi slot was van deze dag.

Noot

¹⁾ De stichting *Cinementaal* is in 2002 opgericht door drie organisaties in Twente: Concordia, Mediant en de Regionale Instellingen voor Beschermd Woonvormen. *Cinementaal* richt zich op film liefhebbers die geïnteresseerd zijn in de geestelijke gezondheid. Ze vertonen speelfilms en documentaires die thema's behandelen die verwant zijn met de geestelijke gezondheid. Deze films en documentaires worden ingeleid door een psychiater, psycholoog of psychotherapeut en er is de mogelijkheid van discussie achteraf. Daarnaast organiseren ze twee keer per jaar een symposium waarbij de mogelijkheden van speelfilms voor de beeldvorming, educatie en therapie worden onderzocht aan de hand van lezingen en speelfilmfragmenten.